

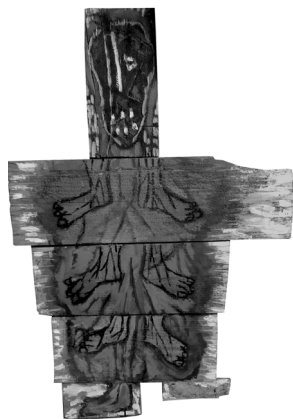
NAGY BALÁZS

A MONGOL EXPANZIÓ ÉS A MAGYARORSZÁGI TATÁRJÁRÁS

A tatárjárás minden bizonnyal a legkorábbi olyan esemény, amelynek állandó helye van a magyar történeti traumák hosszú sorában. A mohácsi vész és az ország három részre szakadása, Trianon és az ország területi veszteségei az első világháború végén, a második világháború és a holokauszt, és számos más sorsfordító esemény jelenti, jelzi ezt a sorozatot. A tatárjárás, épp azért mert időben távolabb van a mai embertől, kevésbé jelent érzelmi kérdést a jelen korban, kevésbé válik a modern politikai diskurzus tárgyává.¹

Bár a tatárjárás szorosan kötődik a magyar történeti emlékezethez, közismert, hogy mindez egy sokkal nagyobb, mondhatni globális folyamat része volt. Ugyanabban az időben, amikor a mongol támadások először elérték Közép-Európát és Magyarországot, a Mongol Birodalom más irányban is látványosan terjeszkedett. Az mongolok 1231-ben és az azt követő évtizedekben több sikeres hadjáratot hajtottak végre a Koreai-félsziget területén, és ugyanebben az időben zajlottak a Kína elleni támadások is. A terjeszkedő Mongol Birodalom tehát egymástól sokezer kilométerre fekvő hadszíntereken tudott egyidejűleg hatékony hadviselést folytatni.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogyan épült fel, milyen előzményekre tekintett vissza ez a nagyon sikeres katonai potenciállal rendelkező

Bár Hermann apát, a niederaltaichi monostor évkönyvébe az 1241. esztendőnél azt jegyezte fel, hogy „Ebben az évben Magyarországot, mely háromszázötven éven át fennállott, a tatárok hada elpusztította”, ebben mégse lett igaza.

Az írás az NKFIH K-128880. számú „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” című pályázat támogatásával készült.

birodalom. Az egyik leginkább meglepő körülmény ezzel kapcsolatban éppen az, hogy ennek a birodalomnak a kiépülése mindössze néhány évtizedes múltra tekinthetett vissza, amikor a legnagyobb terjeszkedési potenciállal rendelkezett. A világtörténelem nagy birodalmai, a Római Birodalom, a Német-római Császárság, az Oszmán Birodalom vagy a nagy gyarmatbirodalmak kiépülése általában több évszázad alatt ment végbe. Ehhez képest a Mongol Birodalom szinte robbanásszerű gyorsasággal alakult ki és érte el a legnagyobb területi kiterjedését.

Temüdzsin (1162–1227) a mongolok egyik kisebb törzsszövetségének a vezetője a Dzsingisz nevet felvéve – amelynek a jelentése „egyetemes uralkodó”, a „világ ura” – kiterjesztette a hatalmát a többi mongol törzs fölé, majd 1206-ban nagykánná, azaz kagánná választották. Az általa bevezetett haderőreform, a hadsereg új szervezeti rendjének a kialakítása volt minden bizonnyal az alapja a következő évtizedek sikeres hódító hadjáratainak.² Dzsingisz uralkodása alatt a későbbi Közép-Európát is elérő támadások előkészítése szempontjából kulcsfontosságú hadjáratok zajlottak, ezek közül is kiemelkedik a Kaszpi-tenger, az Aral-tó és a Perzsa-öböl közti területeken elterülő jelentős közép-ázsiai államalakulat, a Hvárezmi Birodalom megtámadása és megsemmisítése 1219–1221 között. Ennek során olyan fontos központokat foglaltak el, mint Buhara, Szamarkand és Urgencs, ez utóbbi volt a Hvárezmi Birodalom fővárosa.³ A Hvárezmi Birodalom felszámolásával megnyílt az út a Kijevi Rusz és a közép-európai területek elleni hadjárat előtt. Ezután mindössze két évvel, már 1223-ban bekövetkezett az orosz fejedelemségekkel való első nagy összecsapás. Az Azovi-tengerbe torkolló Kalka folyó menti csata, ahol az orosz erők és az oldalukon harcoló Kötöny által vezetett kunok együttes ereje megsemmisítő vereséget szenvedett a mongoloktól, akik Szübötej és Dzsebe vezetésével bocsátkoztak a küzdelembe.⁴ A mongol csapatok, bár talán megtehették volna, de nem azonnal folytatták a nyugati irányú előrenyomulást. A mongol erők először visszahúzódtak kelet felé, és csak egy bő évtizeddel később indult az újabb nagyobb támadás az orosz területek ellen. Dzsingisz maga ugyan 1227-ben meghalt, de a hadjáratok folytatódtak az 1229-ben tartott kurultájon nagykáni méltóságra emelt Ögödej (1186?–1241) uralkodása alatt is. 1235-ben döntöttek a mongol vezetők az újabb nyugati irányú hadjárat megindításáról és a következő években a volgai bolgárok, majd az orosz fejedelemségek elleni győztes támadások mutatják a terv sikerét. A legfontosabb lépés magának Kijevnek az elfoglalása volt 1240 decemberében. A kelet-európai térség legfontosabb városa mindössze kilenc napig volt képes ellenállni az ostromnak, és végül 1240. december 6-án sikerült elfoglalniuk a mongoloknak. Ezzel a győzelemmel a mongolokat már csak néhány száz kilométer, a gyorsan mozgó csapataik számára legfeljebb néhány heti járóföld választotta el Magyarország és Lengyelország keleti határától.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a közép-európai királyságok mennyire voltak tájékozottak a várható támadásról, mennyire érték őket váratlanul a következő évek eseményei. Nem lehet kétségünk azzal kapcsolatban, hogy IV. Béla udvarába, ahogy más európai uralkodók környezetébe is, időben eljutottak a mongolok előrenyomulásáról szóló hírek. A magyar királyság keleti határán túl térítő domonkosok, illetve a milkói (ma Milcovul, Románia) püspökség közvetítőként szolgálhatott a kelet felől fenyegető veszély hírének az eljuttatásában. A koldulórendek és kitüntetett módon a pogányok térítésére koncentrált domonkosok információközvetítő szerepe ebben az időben megkérdőjelezhetetlen. Ehhez a renchez tartozott Julianus is, aki az 1235–1236-ban megtett első térítő útja so-

rán eljutott a volgai bolgárokhoz, és rátalált az őshazában maradt magyarokra, akikkel az anyanyelvén, azaz magyarul tudott beszélni. Julianus ekkor értesült arról, hogy a mongolok már egészen közel vannak az általa felkeresett területekhez, sőt a mongolok vezérének a követével személyesen is találkozott. Julianus ezt követően gyorsan visszatért Magyarországra, beszámolt a látottakról, a tapasztalatait pedig egy rendtársa, Riccardus foglalta írásba.⁵ Ez a jelentés minden bizonnyal gyorsan eljutott a magyar királyi udvarba és Rómába is, a pápához. Julianus első útja során az „utolsó pillanatban” kereste fel a volgai bolgárokat és a keleten maradt magyarokat is, akiket a látogatása után nagyon rövid időn belül a mongol előrenyomulás megsemmisített. Éppen az első útról szóló jelentés fontossága miatt hívták a domonkos szerzetest Rómába, hogy IX. Gergely pápának is beszámoljon a tapasztalatairól. A hírek hatására újabb domonkosok indultak keletre, és Julianus hozzájuk csatlakozva próbált híreket szerezni a helyzet megváltozásáról. Az 1237-ben megtett második útja során Julianus már nem tudott eljutni a korábban felkeresett területekre, Rjazany, illetve Szuzdal városának vonalától keletebbre nem juthatott. A második útról szóló jelentése nyilvánvalóan az európai keresztény hatalmak érdeklődésének megfelelően már nem a saját utazásának a leírására, hanem sokkal inkább a mongolok hadviselésére koncentrált, belefoglalta a szövegébe Batu kán IV. Bélának írott levelét, és – nyilvánvalóan áttételes információk alapján – leírta Ögödej nagykan palotáját is.⁶ Tehát a Kárpátokon túl tevékenykedő domonkosok és Julianus jelentései révén elég pontos információk érkezhettek a pápához és a magyar uralkodóhoz is a várható veszélyről.

A mongolok támadásának körülményeit vizsgálva még egy mozzanatra feltétlenül ki kell térni, és ez a kunok szerepe. A török nyelvű etnikai csoportokból álló kun törzsszövetség már hosszabb ideje jelen volt az Ural és az Al-Duna közötti széles térségben, nagyrészt nomadizáló, a fegyveres hadviselésre jellemző életmódot folytatva. A már említett Kalka menti csata után nyugatra szorultak, ekkor kerültek olyan területekre, amelyek már a magyar uralkodók szempontjából is érdekeseek volt. Borc fejedelem vezetésével a kunok egyes csoportjai felvették a kereszténységet, és elfogadták a magyar uralkodó főhatalmát.⁷ A kijevei Rusz területét elérő mongol támadások hatására a kunok nyugati irányba vonultak és eljutottak a magyar királyság keleti határig. 1239-ben IV. Béla királytól engedélyt kaptak arra, hogy megkeresztelkedve beköltözzenek az országba.⁸ Az Alföld délkeleti részein kaptak lehetőséget arra, hogy az állataikat legeltetve letelepedjenek. A kunok életmódja gyökeresen eltért az alföldi területek népességének életvitelétől, ami természetesen feszültségek forrásává vált. Senki sem volt biztos abban, hogy a kereszténységet nemrég elfogadó kunok egy esetlegesen bekövetkező mongol támadás esetén hogyan fognak viselkedni. A nagyállattartó, legeltető gazdálkodást folytató kunok megjelenését ellenségesen fogadta a földművelő népesség. A helyzetből fakadó feszültségek és indulatok sokakat a kunok betelepítését lehetővé tevő uralkodó ellen fordított.⁹

Alig néhány héttel Kijev elfoglalása után megindult a mongolok nyugati irányú támadásának a következő hulláma, amely már a közép-európai országok, elsősorban Magyarország és Lengyelország ellen irányult.¹⁰

IV. Béla a katonai felkészülést már az év legelején megkezdte, Dénes nádort az ország keleti kapujához, a Vereckei-hágóhoz küldte, aki ott igyekezett megszervezni a védekezést, a király közben Pest körül vonta össze a seregeit. Március legelején a Batu kán vezette mongol főerők megtámadták a hágót eltorlaszo-

ló akadályokat és gyakorlatilag megsemmisítették a nádorral lévő haderőt. A Vereckei-hágón áttörő mongol sereg előőrsei alig pár nap alatt megtették az ország északkeleti határa és központi területei közötti bő négyszáz kilométeres távolságot, és március közepén már a Pest körül gyülekező magyar seregre és a szintén a táborban tartózkodó II. (Harcias) Frigyes osztrák hercegre támadtak. Ezt követte egy, a helyzet szempontjából kulcsfontosságú esemény. A feldühödött tömeg Pest környékén felkoncolta Kötöny kun fejedelmet.¹¹ Természetesen nem tudhatjuk, hogy mi történt volna, ha ez nem következik be, de a fejlemények mérlegezése során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a kunok ahelyett, hogy a király seregét erősítették volna, vezérük megölése után a magyarok ellen fordultak, és kivonultak az országból. Ezzel a magyar királyság a rendelkezésre álló haderő egy olyan részét veszítette el, amelyre a későbbiekben nagy szükség lett volna. A mongol támadás súlyosságát növelte, hogy míg a főerők északkelet felől törtek az országra, a mongol haderő egy másik része Erdély keleti határainak irányából támadt, Kadan vezetésével.

Az Erdélyen keresztül támadó mongol sereg dúlta fel Váradot. Az itt történelekről fennmaradt egy közvetlen szemtanú beszámolója is. Az itáliai születésű Rogerius a támadás idején a váradi püspökség egyik kanonokja volt, az általa írt Siralmas ének így első kézből származó információkat ad az eseményekről. Rogerius ezeket írta Várad ostromáról: „És amikor egy napon hirtelen megérkeztek, és bizonytalanná vált a városban való tartózkodásom, nem akartam a várba bevonulni, hanem elfutottam az erdőbe; ott sokáig bujkáltam, ahogy tudtam. Ők azonban hirtelen elfoglalták, és nagyrészt felégették a várost, a vár falain kívül semmit sem hagytak meg, és a zsákmány összeszedése után mind a férfiakat, mind a nőket, közrendűeket és főrangúakat egyaránt leöldösték az utcákon, házakban és mezőkön. Minek erről többet beszélni? Nem kegyelmeztek sem nekem, sem életkornak. körülvették a várat, hét ostromgépet állítottak fel az új fallal szemben, és éjjel-nappal, megállás nélkül hajigálták a köveket mindaddig, amíg az új fal teljesen le nem omlott. A tornyokat és a falakat szétrombolták, majd rohamra mentek, a várat erőszakkal elfoglalták, és elfogdosván a vitézeket, kanonokokot és másokat, akik a vár elfoglalása közben nem pusztultak el kardtól. Az úriasszonyok, a kisasszonyok és nemeslányok a székesegyházba akarták magukat bevenni. A tatárok elrendelték, hogy a vitézek adják át fegyvereiket, a kanonokoktól pedig a legkeményebb kínzásokkal kicsikarták, amijük csak volt. És mivel a székesegyházba nem tudtak azonnal behatolni, tüzet raktak mellette, és tűzzel pusztították el az egyházat, az asszonyokat és mindazt, ami csak volt az egyházban. Más egyházakban pedig annyi gonoszságot követtek el az asszonyokon, hogy jobb elhallgatni, nehogy az emberek példát kapjanak a legocsmányabb vétkek elkövetésére. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokot a városon kívül a mezőn könyörtelenül lefejezték.”¹²

Több, az egész támadás lefolyására vonatkozó fontos megállapítás is szerepel ebben az idézetben. Egyértelmű, hogy a mongolok hadviselésének fontos eleme volt a félelemkeltés. A városban talált „civil” lakosság megsemmisítése közvetlen katonai előnyt nem jelentett. Ennek elsősorban az volt a célja, hogy a történetek híre elterjedjen az országban, és így csökkentse az ellenállás erejét és elszántságát a további célpontokban. Tanulságos Rogeriusnak az a részlete is, amelyben a vár elfoglalásához használt ostromgépekről ír. Nem lenne helytálló a mongol haderőt kizárólag gyors mozgású lovas csapatok halmazaként elképzelni. Ez a sereg fel volt készülve erődített helyek sikeres ostromára is, és ahogy

korábban Kijev és más városok esetében, úgy Váradon is bevetette ezt a képességét. Rogerius személyes példája azért is jellemző, mert mint írja, ő maga is úgy menekült meg a mongolok elől, hogy a város környéki erdőbe menekült, és ott vészeltte át a legkritikusabb időszakot. A mongol támadás nemcsak Rogerius, hanem mások tanúsága szerint is jelentős menekülthullámot indított el.

Magyarország megtámadásával gyakorlatilag egyszerre zajlott a lengyel területek elleni hadjárat is. Számos hasonlóságot és természetesen több eltérést is találhatunk a két országban zajló mongol hadjáratok között. A Lengyelország elleni hadjárat ugyanúgy 1241 legelején kezdődött, mint Magyarország megtámadása. Lengyelországban is több haderő működött párhuzamosan, az egyik Mazóviát és Nagy-Lengyelországot vette célba, a másik, ettől délre haladva, előbb Sandomierzt, március 24-én pedig Krakkót pusztította el, majd Szilézia felé vonult tovább. Lengyelország ebben az időben a területi széttagoltság állapotában volt, azaz nem volt központi uralkodói hatalom, a mongolokkal is egy-egy kisebb területi egység vezetője szállt szembe. A lengyel területeken a legnagyobb összecsapásra a sziléziai Legnica közelében került sor 1241. április 9-én. Itt II. (Jámbor) Henrik szállt szembe a mongolokkal, összegyűjtve a használható lengyelországi haderő maradékát. A csata a mongolok lehengerlő fölényével, és a lengyel erők pusztulásával végződött. II. Henrik herceg maga is elesett a csatában, Szilézia legfontosabb városa, a csatatérhez közel fekvő Wrocław, a herceg székhelye is nagyrészt elpusztult. A mongolok a győztes csata után előretörték a német területek felé, megtámadták Meissent, feldúlták Lausitz vidékét és így eljutottak egészen az Elba folyóig. Az 1241–1242-es nagy hadjárat során a mongolok ezzel jutottak el terjeszkedésük legnyugatibb pontjáig.¹³

Az ez után következő eseményekből azonban egyértelműen kiderül, hogy a mongol hadvezetésnek nem volt célja megtartani azokat a területeket, amelyeket a lengyelországi, illetve a Németországba is átnyúló hadjáratok során érintettek. Minden jel arra utal, hogy a mongolok az igen véres, nagy pusztítást okozó lengyelországi hadjárat során tényleges területfoglalásra nem törekedtek, a hadseregük lényegében átvonult az országon, az útjába kerülő területeket és településeket elpusztította, de tartós megszállásról ebben az esetben nem beszélhetünk. A legnicai csata után a lengyel főerők délkeleti irányba fordultak, és viszonylag gyorsan elérték a korabeli Magyarország északkeleti határvidékét. Ezzel teljessé vált a magyar királyság ellen indított hadjáratok köre, a Vereckei-hágó, majd az Erdély felől érkező támadás mellett a mongol haderő megindult északnyugati irányból is.

Mindössze két nappal a legnicai csata után, 1241. április 11-én vívták a mongolok ennek a hadjáratnak a másik sorsdöntő csatáját, ezúttal a magyar uralkodó és serege ellen, a Sajó folyó mellett. Ezt az összecsapás ismert a történeti irodalomban muhi csataként. A csata lefolyását már hosszú ideje vizsgálja a történetírás, hiszen ez volt a magyar hadtörténet egyik legfontosabb ütközete. Emellett azonban azzal is szembesülnie kell a jelenlegi kutatóknak, hogy számos alapvető körülményt nem vagy nem pontosan sikerült eddig rekonstruálni. Az első és talán a legfontosabb kérdés magának a csata helyének a meghatározása. Az viszonylag közismert, hogy a mai Muhi falu helye nem vezethet nyomra, hiszen a jelenlegi település 1928-ban a csata emlékére kapta ezt a nevet, korábban ugyanezt a falut Pogának nevezték. A kortárs források, Rogerius, Spalatói Tamás vagy maga IV. Béla király az ütközetet említő okleveleiben nem muhi, hanem a Sajó menti összecsapásként említi ezt az ütközetet. Rogerius szövege azzal segítheti

meg a csata helyének a lokalizálását, hogy a Sajó folyó hídjához, illetve a folyón való átkelési lehetőséghez köti a helyszínt. Ugyanakkor tisztában kell lenni az- zal, hogy a Sajó folyó medre a csata feltételezett helyszínéhez közeli szakaszán az elmúlt évszázadokban jelentősen áthelyeződött. Azaz a folyó mai helye nem jelent biztos kiindulópontot a csata helyszínének meghatározásában. Természe- tesen igénybe lehetne venni régészeti kutatásokat is a kérdés megoldásához, de egyrészt a Sajó menti csata idejében még nem használtak tűzfegyvereket, így a csata régészeti lenyomata lényegesen gyengébb, mint a tűzfegyverekkel vívott ütközetek esetében, másrészt a muhi csatához kapcsolódóan nem ismertek olyan tömegsírok, mint amelyeneket például a mohácsi csata helyszínének a kö- zelében feltártak.¹⁴

A Sajó mellett vívott csatában a magyar sereg súlyos vereséget szenvedett, el- esett az esztergomi érsek, Rátót nembeli Mátyás, a kalocsai érsek, Ugrin, számos püspök, minden bizonnyal ott vesztette életét a Tomaj nembéli Dénes nádor és az ország egyházi és világi vezetőinek java része. Fontos körülmény ugyanakkor, hogy IV. Béla király életben maradt, el tudott menekülni a csataterőről, ahogy az öccse, Kálmán herceg is. Az utóbbi az itt szerzett sebesülésébe alig egy hónap- pal később végül belehalt. A mongol hadviselés általában arra törekedett, hogy az ellenfél vezetőjét sikerüljön megsemmisítenie, így volt ez a fent említett legnyci csatában és számos más összecsapásban. Annak a jelentőségét, hogy Bé- la király életben maradt, szervezni tudta az ellenállást, és nemzetközi diplomá- ciai akciókat indított az ország megsegítése érdekében, nem lehet alábecsülni.

A mongoloknak a Sajó menti csatát követő időszakban végrehajtott hadmoz- dulatait a történeti és hadtörténeti szakirodalom részletesen vizsgálta, így itt csak egy-két körülményre érdemes kitérni. A csatát követő kilenc hónapban, egészen 1242. január közepéig, lényeges változás nem történik a katonai helyzet szempontjából. A mongolok a Duna vonaláig terjedő területet domináló erőfő- lénybe jutottak, de továbblépés nem történt. Hadviselésük ismeretében szokatlan körülmény, hogy viszonylag hosszú ideig, ha nem is lehet álló frontvonalakról beszélni, de a korábbi dinamikus előrenyomulás nem folytatódott. A következő nagy lépés csak 1242. január második felében következett be, amikor a mongo- lok átkeltek a befagyott Dunán. Indokolt feltenni a kérdést, hogy erre vajon miért nem került sor korábban. A mongolok az eurázsiai térhódításuk során szá- mos jelentős, akár a Dunánál is nagyobb folyón átkeltek korábban. Ezek a had- mozdulatok nemcsak a befagyott folyók esetében zajlottak le sikeresen, hanem a tavasztól ősziig tartó időszakban is.

A helyzet helyes értékeléséhez figyelembe kell venni a mongol támadás ko- rára vonatkozó újabb régészeti kutatások eredményeit is (Szank, Tázlár, Bugac- Pétermonostora). Számos lelőhely feltárása során bebizonyosodott, hogy voltak tényleges törekvések egyes települések ellenállóképességének az erősítésére.¹⁵ Spalatói Tamás írta le a pesti polgárok elkeseredett próbálkozását, amellyel igye- keztek megerősíteni a városukat. „Az említett néptömeg pedig, amint az ilyenek merészségével ez történni szokott, elkezdte a helységet erősíteni, árkot ásni, sán- cot hányni, vesszőből sövényt fenni és még sok mindent feleslegesen előkészíteni.”¹⁶ Ez a védekezési kísérlet, ahogy oly sok más hasonló próbálkozás is, végül sikertelennek bizonyult, de minden bizonnyal ideig-óráig feltartóztat- ták a mongolok hadműveleteit, késleltették az előrenyomulásukat. Tehát nem lehet azzal számolni, hogy az ország lakossága „feltett kézzel”, magát megadva, az ellenállást meg sem kísérelve esett a hódítás áldozatául. Ténylegesen alig né-

hány erődített hely tudott sikeresen ellenállni a mongolok ostromának. 1242. február 2-án a Fehérvárra menekült egyháziak levelet írtak a Szentszéknek, amelyben pontosan felsorolják az erősségeket, amelyek addig ellenálltak a mongol támadóknak, név szerint a következőket: Fehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Moson, Sopron, Vasvár, (Német) Újvár, Zalavár, Léka, Pozsony, Nyitra, Komárom, Füle és Abaújvár. A felsoroltak közül volt olyan hely, amely az erődítményeinek, illetve a sikeres katonai védekezésnek köszönhetően menekült meg, ilyen volt Esztergom, ahol a városi rész elesett, de a vár végül sikerrel tudott ellenállni a támadásnak. Fehérvárt mocsarak vették körül, amely jó védelmet jelentett. A külvárosok így is elestek, de maga a vár megmenekült. Más helyek azért tudtak kitartani a támadások idején mert az adott vidéken a mongol csapatok csak viszonylag rövid ideig voltak jelen, ilyen volt például (Német) Újvár vagy Léka.

Az ellenállás nemcsak katonai eszközökkel folyt. IV. Béla király a diplomácia minden eszközét bevetette és az egész kapcsolatrendszerét mozgósította, hogy külföldi támogatást próbáljon szerezni az országnak. Először IX. Gergely pápával és II. Frigyes német-római császárral vette fel a kapcsolatot, már 1241 májusában és júniusában. IX. Gergely pápa 1241 júliusában kísérletet tett egy keresztes hadjárat meghirdetésére, mintegy a Magyarország elleni pogány támadásra adott válaszként, de a pápa ugyanebben az évben augusztus 22-én meghalt, majd az 1241 októberében utódának megválasztott IV. Celesztin pedig csak pár hétig töltötte be a pápai méltóságot, mert ő is meghalt. Ezt követően már csak 1243 júniusában választottak ismét pápát, tehát a Magyarország szempontjából legkritikusabb időszakban a pápai trón üresedésben volt. A IX. Gergely által tervezett keresztes hadjárat így ténylegesen nem valósult meg, valódi és érezhető segítséget nem kapott az ország a mongol veszély elhárítására.¹⁷

Sokakat érdeklő kérdés a tatárjárás kapcsán a népességszámvesztés kérdése. Ezzel kapcsolatban a népszerűsítő és tudományos irodalomban is erősen eltérő becsléseket lehet találni. Tisztában kell lennünk azzal, hogy olyan források nem keletkeztek a tatárjárás korában, amelyek alapján pontos vagy akárcsak megközelítő választ lehetne adni a fenti kérdésre. A népességvesztés egyrészt nagyon nagy területi különbségekkel jelentkezett. Azok a vidékek, például az Alföldön, ahol hosszabb ideig voltak jelen a mongol csapatok és a természeti körülmények sem segítették az ellenállást, érthető okokból nagyobb arányú népességszám-vesztéséget szenvedtek el, míg azok a területek, ahol nem, vagy csak rövid ideig voltak vagy vonultak át a mongol csapatok, alig szenvedtek veszteséget. Ugyanakkor a magyar határhoz közeli heiligenkreutzi évkönyvek folytatása így írt az 1243. év kapcsán: „Közben borzalmas és sohasem hallott éhínség tört Magyarországra földjére, és többen hullottak el az éhínség, mint azelőtt a pogányok miatt. Kuttyákat ettek, macskákat meg embereket; az emberhúst nyíltan árulták a vásárokon.”¹⁸ A szintén kortárs szemtanú, Spalatói Tamás megerősíti a támadásokat követő évben jelentkező éhínség okozta krízist: „Mert amíg a tatár veszedelem dühöngött, a szerencsétlen parasztok nem tudták földjeiket bevetni, nem lehetett az elmúlt aratás termését betakarítani; így aztán, mivel élelmiszerük nem volt, az éhínség kínjától emésztve, egyre csak hullottak.”¹⁹ Megbízható becslést adni is nagyon kockázatos a népességszám-vesztésre vonatkozóan, de az minden bizonnyal kijelenthető, hogy a mongol hadjáratok és azok közvetlen következményei jelentik Magyarország történetének legsúlyosabb, rövid időn belül bekövetkező demográfiai visszaesését. Az ország nemcsak

súlyos népességvesztést volt kénytelen elszenvedni, hanem a mongol támadások a településhálózaton is hosszú ideig jelen lévő nyomot hagytak.²⁰

A Magyarországot 1241–1242-ben elérő mongol támadások kapcsán az egyik legvitatottabb kérdés a mongolok gyors és váratlanul tűnő visszavonulása. A legtöbbet hangoztatott magyarázat az volt, hogy Ögödej nagykán 1241. december 11-én bekövetkezett halálának a híre a következő év márciusának a végén ért el a Magyarországon tartózkodó mongol csapatokhoz, és azok vezetőjéhez, Batu kánhoz és Kadanhoz. Eszerint az érvrendszer szerint a mongolok gyors visszavonulását az indokolta, hogy a vezetők jelen akartak lenni a következő nagykán megválasztásánál. Ugyanakkor a következő nagykán, Gűjük megválasztására ténylegesen csak 1246-ban került sor, így tehát a sietség indokolatlan volt. Számos más érv is felmerült a történetek magyarázataként, klímatörténeti megfontolások éppúgy, mint az, hogy az országban a mongolok nem jutottak volna megfelelő és elégséges takarmányhoz a lovaik számára. Az ezzel kapcsolatos vita ugyan nem dőlt el, de az egyértelműnek látszik, hogy önmagában egy szempont nem fog megnyugtató magyarázatot adni a kortársak számára is nehezen indokolható gyors visszavonulásra.

Az 1241–1242-ben bekövetkezett mongol támadás kétségtelenül az ország történetének az egyik legsúlyosabb krízisét jelentette. Bár Hermann apát, a niederaltaichi monostor évkönyvébe az 1241. esztendőnél azt jegyezte fel, hogy „Ebben az évben Magyarországot, mely háromszázötven éven át fennállott, a tatárok hada elpusztította”, de ebben mégse lett igaza.²¹ IV. Béla Dalmáciából visszatérve gyors építőmunkába kezdett, sok szempontból felülbírálta a korábbi intézkedéseit. Ő is és minden bizonnyal az országban sokan mások is meg voltak arról győződve, hogy az első hadjáratot hamarosan követi egy még nagyobb támadás, amely az ország elfoglalásához vezethet. IV. Béla a tatárjárás utáni intézkedései nagy részét annak rendelte alá, hogy megakadályozza a következő, még súlyosabb hadjáratot, vagy legalábbis a lehető legjobban felkészítse az országot annak elhárítására. Bár Magyarországot 1285-ben elérte az úgynevezett második tatárjárás is, ám annak a hatása nem volt összehasonlítható az első hadjáratral.

■ JEGYZETEK

1. Az írás témájához ld. Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Osiris, Bp., 2003; *A tatárjárás, 1241–1242*. Szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2007; Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Balassi, Bp., 2014; B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Corvina, Bp., 2016; *Mongol invázió Európa ellen (1236–1242)*. Szerk. B. Szabó János – Uhrin Dorottya. Corvina, Bp. 2023; Bihari Dániel: *A tatárjárás: Magyarország élet-halál harca*. Szerk. Laszlovsky József – Nagy Balázs. Central Mediacsoport Zrt., Bp., 2025.
2. Vásáry István: *Az Arany Horda*. Kossuth, Bp. 1986. 24.
3. Vásáry István: *Az Arany Horda*. Kossuth, Bp. 1986. 34.
4. Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Balassi, Bp., 2014. 142–144.
5. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp. 2003. 117–122.
6. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp. 2003. 122–129.
7. Kovács, Szilvia: *Borc, a kunok negyedik fejedelme*. Acta Historica (2005) 55–66.
8. Vásáry István: *Az Arany Horda*. Kossuth, Bp., 1986. 55.
9. Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Archaeolingua. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Bp. – Piliscsaba, 2014. 83–84.
10. B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Corvina, Bp., 2016. 97.
11. B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Corvina, Bp., 2016. 116.
12. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp., 2003. 145.

13. Peter Jackson: *The Mongols and the West 1221-1410*. Routledge, Abingdon, 2005. 63.
14. Laszlovszky József – Nagy Balázs: *Mederváltozás és kontinuitás a Sajó folyó középkori átke-lőhelyeinél*. A muhi csatater kutatásához kapcsolódó földrajzi, történeti és régészeti vizsgálatok. Századok 156. évf. 2022. 943–962.
15. Rosta Szabolcs: *A tatárjárás régészetének újabb távlatai két kiskunsági lelőhely eredményei-nek fényében*. Archaeologiai Értesítő 143 (2018) 151–196.
16. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp., 2003. 57.
17. Berend Nóra: *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Ma-gyar Királyságban 1000 k–1300 k*. Attraktor, Máriabesnyő, 2012. 177–185.
18. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp., 2003. 44.
19. *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Osiris, Bp., 2003. 64.
20. F. Romhányi Beatrix – Laszlovszky, József: *A tatárjárás pusztítása és a magyarországi temp-lomhálózat*. Századok 155 (2021) 601–630.; F. Romhányi Beatrix: *The Destruction of the Mongol Invasion: Short and Long-Term Effects (1241-1332)*. In: János B. Szabó – Dorottya Uhrin (szerk.) *Mongol Invasion Against Europe (1236-1242)*. Archaeolingua 2025, 327–342.
21. Csukovits Enikő: *Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei*. Ko-rall 2009. 38. sz. 5–29., 15.

